

Modális intuíciók és lehetséges világok

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.18671>

I. BEVEZETÉS

Kék hattyúk nincsenek, de lehetnének. Pécs az ország ötödik legnagyobb települése, de lehetne a negyedik. Nyolc bolygó kering a Nap körül, de keringhetne több vagy kevesebb. Ahelyett, hogy tovább sorolnám a különböző partikuláris dolgok lehetséges alakulásával kapcsolatos modális kijelentéseket, általános érvényűen fogalmazok: a dolgok sokféle módon alakulhatnának vagy alakulhattak volna másképp, mint ahogy ténylegesen alakulnak vagy alakultak. Meggyőződésem, hogy minden további nélkül igaznak tartjuk a fenti modális kijelentéseket. Mondhatnánk: közhelyek. Más szóval: modális gondolkodásunk meghatározó sajátossága, vagy ha úgy jobban tetszik, alapvető *modális intuícióink* egyike, hogy a dolgok alakulásának aktuális módja csak egy a dolgok alakulásának lehetséges módjai közül.

Noha a közhelyeket olyan igazságoknak tartjuk, amelyek tagadása ellentmond a *józan észnek* [*common sense*], vagy ahogy a későbbiekben utalok majd rá, a józan észre alapozó, természetes meggyőződéseinknek, avagy *commonsense* vélekedéseinknek, az a kérdés, hogy tisztában vagyunk-e az általunk igaznak tartott truizmusok *pontos jelentésével*, távolról sem triviális kérdés. A jelentés megragadása ugyanis mindig egy elméletterhelt analízis eredménye.¹ Mit is értünk

¹ Moore (1925/1981) miután számba vette azokat a commonsense igazságokat, amelyeket – trivialitásuk ellenére – bizonyos filozófiai elméletekkel szemben védelmébe kell vegyen, különbséget tesz ezen igaz kijelentések jelentésének *megértése* és *analízise* között. Moore szerint nem kérdés, hogy értjük ezeket a közhelyeket, ezért is tartjuk magától értetődően igaznak őket. Az viszont korántsem magától értetődő, hogy miképp analizáljuk a jelentésüket, ez a kérdés már a filozófiai elméletek terepe és nincs is benne egyetértés. Íme Moore szavaival a különbségtétel:

Egy olyan kifejezés, mint amilyen „A Föld sok éven át létezett” – jellegzetesen félreért-hetetlen kifejezés, amelynek jelentését mindenki megérti. Aki ezzel ellentétes nézetet vall, az szerintem összekeveri azt a kérdést, vajon értjük-e a jelentését (amit kétségtelenül mindenki megért) azzal az egészen más kérdéssel, *vajon tudjuk-e, mit jelent*, abban az értelemben, hogy tudjuk-e jelentését *helyesen elemezni*. Az a kérdés, hogy mi a helyes elemzése

azon, hogy a dolgok, avagy a dolgokat magában foglaló világ másképp is alakulhatott volna, mint ahogy ténylegesen alakult? Ha elsőre nem is nyilvánvaló a válasz, íme egy ígéretesnek tűnő kísérlet. Mivel a világ aktuálistól eltérő módon való alakulásának lehetőségéről beszélünk, ezért nem ördögtől való a gondolat, hogy egy másik világot írunk le, egy olyan lehetséges világot, amilyen a mi világunk is lehetne, ha a dolgok másképp alakultak volna. És már is szemünk előtt lebeg a jól ismert filozófiai válasz, amit szinte álmunkból felkelve is kívülről fűjünk: azon a kijelentésen, hogy a dolgok másképp is alakul~~hat~~nának, valójában azt értjük, hogy *van(nak)* olyan *lehetséges világ(ok)*, ahol a dolgok másképp alakulnak. Avagy: lehetséges, hogy *p* akkor és csak akkor, ha van (legalább egy) olyan lehetséges világ, ahol fennáll annak esete, hogy *p*.²

Ahogy arra David Lewis (1973/2022. 45) felhívja a figyelmet, e válaszban a „lehetséges, hogy” kifejezést tartalmazó modális kijelentés jelentését (avagy: igazságfeltételeit) egy lehetséges világok feletti *egzisztenciális kvantifikáció* („*van* olyan lehetséges világ...”)³ segítségével tisztázzuk, ami – legalábbis az *ontológiai elköteleződés* quine-i kritériuma³ szerint – maga után vonja, hogy a lehetséges világokat létező entitásokként ismerjük el. A lehetséges világok létezésének elismerése pedig azonnal maga után vonja e világok természetével kapcsolatos metafizikai elméletek kidolgozásának szükségességét. Mégsem ezen elméletek közti vitára fogok összpontosítani.⁴

Tanulmányomban egy filozófiai elméletalkotásra vonatkozó *metodológiai* kérdést vizsgálok, tudniillik azt, hogy milyen episztemikus szerepet játszanak a modális intuíciók a Lewis által propagált lehetségesvilág-realizmusban. Lewis elméletét úgy próbálom bemutatni, mint ami a legjobban passzol a *metafilozófiai* meggyőződéseimhez, vagyis az, hogy mit gondolt a filozófiai elméletek céljáról nagyban meghatározták a lehetséges világok természetével és sokaságával kapcsolatos elsőrendű filozófiai kérdésekre adott válaszait. Ennélfogva a lewisi

annak a kijelentésnek [propozíciónak], amit azon a kifejezésen: „A Föld sok éven át létezett”, *bármely alkalommal* értünk (...) szerintem rendkívül nehéz kérdés, olyan kérdés, amelyre (...) senki se tudja a választ. De azt állítani, hogy annak, amit ezen a kifejezésen értünk, nem tudjuk, hogy bizonyos tekintetekben mi az elemzése, teljesen más, mint azt állítani, hogy nem értjük e kifejezést. (Moore 1925/1981. 72.)

² Ezen a ponton szeretném jelezni, hogy nem kívánok abban a kérdésben állást foglalni, vajon a modális kifejezések jelentésének tisztázásához a lehetséges világ fogalmát kell-e használnunk vagy van jobb alternatíva, egyszerűen elfogadom ezt az analízist. Nem állítom, hogy ez az egyetlen épkezésláb megoldás, de azt fenntartom, hogy jó indokkal fordultak a filozófusok a lehetséges világok felé.

³ Quine szerint ha rendelkezésünkre áll olyan világra vonatkozó elmélet, melyet igaznak tartunk, akkor *ontológiailag elköteleződünk* azon entitások létezése mellett, amelyekre az elméletünk kifejezései referálnak. Vagy ahogy ő fogalmaz: „egy elmélet pontosan azok mellett az entitások mellett kötelezi el magát, melyekre az elmélet kötött változóinak referálniuk kell annak érdekében, hogy az elmélet állításai igazak legyenek” (Quine 1948/2002. 129).

⁴ A lehetséges világok természetével kapcsolatos metafizikai vitákba kíválok betekintést nyújtani Huoranszki (2001. IV. fejezet), Bács (2005), Tőzsér (2009. 6. fejezet), Bács–Kocsis (2011), Tuboly (2022).

metafilozófia egy sarkalatos pontjának felvázolásával kezdem: azzal, hogy miért elsődleges szempont egy filozófiai elmélet kidolgozása során a *prefilozófiai*, avagy *commonsense* intuíciók megőrzése (2. szakasz), és miért nehéz feladat ez (3. szakasz). Ezt követően bizonyos modális intuíciók vizsgálatán keresztül azt igyekszem bemutatni, hogy ez a filozófiai metodológia miképp manifesztálódik Lewis modális metafizikájában. Ennek keretében két egymást erősítő modális intuíciót fogok alaposabban tárgyalni: azt az intuíciót, hogy az aktuális világ fizikája lehetne más (4. szakasz), valamint azt az intuíciót, hogy lehetségesek olyan idegen tulajdonságok, amelyek az aktuális világban soha nem fordulnak elő (5. szakasz). Ezen intuíciók megőrzésének igénye nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Lewis mit gondolt a világ (és más világok) modális természetéről, valamint a világ alakulását meghatározó tulajdonságok és természettörvények természetéről (6–7. szakasz).

II. NÉMI FILOZÓFIAI METODOLÓGIA: LEWIS AZ ELMÉLETEK ÉS AZ INTUÍCIÓK VISZONYÁRÓL

Az intuíciók olyan *preteoretikus* vagy *commonsense* meggyőződések, amelyekkel filozófiai elméletektől függetlenül rendelkezünk, bár gyakran a filozófiai elméletalkotás miatt válik fontossá, hogy számba vegyük őket. Vagyis a commonsense vélekedések többségünk által már akkor is hallgatólagosan elfogadottak, mielőtt explicit módon kinyilvánítanánk őket valamilyen elméleti cél elérése érdekében. Már csak amiatt is nehéz különbséget tenni intuíciók és commonsense vélekedések között, ha van egyáltalán különbség közöttük, mert nem állnak rendelkezésünkre pontos definíciók. Ami most lényeges, hogy értelmezésem szerint a „commonsense” jelzővel azokat a vélekedéseinket vagy meggyőződéseinket szoktuk jellemezni, amelyeket egyrészt az elméletektől függetlenül látunk be és fogadunk el, másrészt elméleti szempontból egyáltalán nem irrelevánsak. Sőt, gyakran szolgálnak az elméleti vizsgálódások kiindulópontjaiként. Éppen ezért a filozófiai elméletalkotást érintő egyik nagy metodológiai kérdés, hogy mennyiben kell az elméleteknek igazodni ezekhez az intuitív kiindulópontokhoz. A commonsense intuíciók elméleti jelentőségéről ugyanis igencsak megoszlanak a vélemények.

Noha hosszabban nincs most lehetőségem kifejteni, ami a commonsense vélekedések és a filozófiai elméletek egymáshoz való viszonyát illeti, három többé-kevésbé jól elkülöníthető álláspontot lehet felvázolni. Az első kettő egymással teljes mértékben ellentétes megközelítés. Egyrészt vannak, akik szerint a filozófiai elméleteknek egyáltalán nem kell tiszteletben tartania a commonsense vélekedéseinket, sőt, a filozófiának kimondottan feladata, hogy a maga eszközeivel, vagyis meggyőző érvekkel rávegyen minket a sokszor naiv, kellően se nem kifejtett, se nem alátámasztott, mégis szilárdan tartott meggyőződéseink

gyökeres revíziójára. Számos példát ismerünk erre a szkeptikusok érveitől az idealista metafizikákig.⁵

Másrészt, kitarthatunk amellett, hogy a commonsense vélekedések nemcsak kiindulópontjai a filozófiai elméletalkotásnak, de végpontjai is. Eszerint egy filozófiai elmélet kidolgozása során nem csupán törekedni kell arra, hogy igazodjunk az elmélet szempontjából releváns commonsense vélekedéseinkhez, hanem egy elmélet mellett konkluzív érvként szolgál, ha intuitív, és igazodik a commonsense vélekedéseinkhez. Vagyis egy filozófiai elméletet joggal bélyegzünk tarthatatlannak, ha konstraintuitív és szembe megy a commonsense vélekedéseinkkel. Ezt a leginkább George Edward Moore nevéhez köthető metodológiai elvet olyan filozófusok tartották minden másnál előrébb valónak (talán még Moore-nál is szigorúbban betartva azt), mint Saul Kripke.⁶

E két egymással ellentétes attitűd mellett azonban van egy harmadik is: David Lewisé (nem állítom, hogy csak az övé, de legmarkánsabban az általa kidolgozott elméletekben manifesztálódik). Lewis meggyőződése, hogy a commonsense vélekedéseink megőrzése a filozófiai elméletek plauzibilitásának mércéi. Hogyan hihetünk olyan elméletben, amely fittyet hány mindenre, amiről a filozófia termein kívül meg vagyunk győződve? Kevésbé tudunk ilyen elméletben hinni, mint olyanokban, amelyek sikeresebbek a prefilozófiai vélekedéseim megőrzése terén. Már csak azért is így van ez, mert legyen bármilyen erős egy filozófiai érv, olyan meggyőző érveléssel még senkinek sem sikerült előrukkolnia, ami legalább akkora konszenzust teremtett volna egy filozófiai kijelentés vagy elmélet igazságát illetően, mint amilyen konszenzus övezi (legalább) némely commonsense vélekedésünket.

A filozófiai elméletalkotás ehhez kapcsolódó ténye az is, hogy olyan elmélet még nem született, amely ne lenne, legalább részben konstraintuitív, hiszen az elméletek természetüknél fogva gyakran kerülnek konfliktusba a nem mindig kellő pontossággal meghatározott, alapvetően preteoretikus, commonsense intuíciókkal. Ugyanakkor, ha meg vagyunk győződve arról, ahogy Lewis is, hogy nincsenek konkluzív filozófiai érvek valamely elmélet mellett vagy ellenében,

⁵ Íme egy jellemző példa a józan ész, avagy common sense védelmében fellépő Moore egyik nagy elméleti ellenlábasától Francis H. Bradleytől: „Engem nem lehet megmatni a Common Sense megsértésének vádjával. Ugyanis nemcsak akkor, amikor spekulálunk, hanem az életben is készen kell állnunk arra, hogy megbotránkoztassuk azt, ami valahol, talán a józan ész nevében igényt formálhat arra, hogy tiszteltetben tartsuk.” (Bradley 1935. 640.)

⁶ Kripke (1981/2007) filozófiai metodológiájában lényeges pont, hogy az intuíciók elméletektől való függetlenségét és ennek köszönhető sérthetetlenségét semmi sem fenyegetheti: különösen nem az intuíciókra fittyet hányó filozófus, vagy ahogy egy helyütt nevezi, a „nem-intuitív ember”.

Tudom, vannak filozófusok, akik szerint nem számít döntő bizonyítéknak egy fogalom használata mellett, hogy a fogalom rendelkezik intuitív tartalommal. Én viszont perdöntő bizonyítéknak tartom. Tulajdonképpen elképzelni sem tudom, végső soron milyen erősebb bizonyíték szolgálhat bármi mellett. (Kripke 1981/2007. 25–26.)

akkor egy filozófiai elmélet tarthatósága mellett leginkább az szól, hogy mennyit képes megőrizni a commonsense vélekedéseinkből. Ezért javasolja Lewis metolodológiai elvként a commonsense meggyőződések tiszteletben tartását propagáló *teoretikus konzervativizmust*. Eszerint a filozófiai elméletalkotás során arra kell törekednünk, hogy egyensúlyt teremtve a prefilozófiai és filozófiai vélekedéseink között, szisztematikusan elrendezzük őket (metafilozófiai ekvilibrizmus).⁷

Lewis pontosan ezt a konzervatív attitűdöt hangsúlyozza, amikor episztemikus státuszukat tekintve az intuíciókat és az elméleteket egyenrangúnak tekinti. Íme:

Az „intuícióink” egyszerű vélemények; a filozófiai elméleteink nemkülönben. Némelyikük a common sense-hez igazodó, némelyikük szofisztikált; van köztük partikuláris, és van köztük általános; az egyik tathatóbb, a másik kevésbé. A lényeg: vélemény valamennyi, és egy filozófus ésszerű célkitűzése az, hogy egyensúlyba [equilibrium] hozza őket. (Lewis 1983. x.)

Mint ebből a megjegyzésből is kiderül, Lewis az intuíciókat nem valamilyen speciális, episztemikusan magasabb rangú képességnek tekinti, ami bizonyos propozíciók igazságának tévedhetetlen belátásával párosul. Egy ilyen képesség ugyanis biztosítaná is az intuitíve belátott igazságok filozófiai elméletekhez viszonyított episztemikus felsőbbrendűségét. Lewis azon empirista beállítottságú filozófusok közé tartozik, akik cáfolják, hogy lenne ilyen képességünk. Eszerint az intuíciók nem különbek a vélekedéseknél, annak ellenére sem, hogy meg lehetőszen sokan ismerik el az intuitíve vélt propozíciók igazságát. Bár kijelenthető, hogy Lewis közel áll Moore-hoz, ami a commonsense vélekedések episztemikus státuszát illeti, de nem gondolja, hogy ne lenne olykor megfontolandó bizonyos intuíciók felülvizsgálata. Vagyis a commonsense vélekedéseknek fontos elméleti szerepük van, de nem teljesen kikezdhetetlenek; a tiszteletben tartásuk nem jelent egyet a fetisizálásukkal.

Lássunk most egy konkrét példát arra, hogy Lewis miként tesz mérlegre preteoretikus intuíciókat, és miképp számol el azzal a nehézséggel, hogy nem minden intuíciót lehet egy elméletben megőrizni.

⁷ A Lewis által is képviselt metafilozófiai ekvilibrizmus egy újabb keletű nézet a filozófiai elméletalkotással kapcsolatos metodológiai megközelítések sorában, amelynek tarthatóságával kapcsolatban egyre nagyobb vita van kibontakozóban. Fontos állomásai ennek a vitának Beebe (2018), Stoljar (2021), illetve Bernáth–Tőzsér (2020) és Tőzsér (2023. 5. fejezet).

III. AZ INTUÍCIÓK TISZTELETBEN TARTÁSÁNAK NEHÉZSÉGE

Nem csodálkoznék, ha a Lewis lehetségesvilág-realizmusát ismerő olvasó értetlenkedve állt meg a Lewis teoretikus konzervativizmusát ecsetelő résznél, felidézve magában, hogy Lewis elmélete, miszerint a *lehetséges világok* az általunk benépesített aktuális világunkkal párhuzamosan létező *konkrét univerzumok*, leginkább éppen a *hitetlenkedő pillantásokkal* nem tud mit kezdeni.⁸ Mi tagadás, nem könnyedén adunk hitelt egy olyan gazdag ontológiával házaló elméletnek, mint amilyen Lewis modális metafizikája, hiszen a commonsense vélekedéseinkkel kifejezetten feszültségben áll az aktuális világunkkal azonos ontológiai státuszú lehetséges világok sokaságának elismerése.

Ezt a vádat Lewis minden további nélkül elismeri: tisztában van vele, hogy az *aktualizmus*, tudniillik az a filozófiai nézet, miszerint az aktuális világ *minden* létezőt magában foglal, *néhány* meglehetősen szilárd commonsense vélekedésünkkel sokkal jobban összepárosítható elmélet, mint az általa képviselt *posszibilizmus*, miszerint az aktuális világ és mindazok a dolgok, amelyeket ez a világ magában foglal, csupán elenyésző részét képezik az összes világ összes lakójának. Lewis szerint ugyanis, ha kifagztatnánk „a common sense szöszölőjét”, akkor szilárdan ragaszkodna a következő három tézishez:

- (1) Minden [ami létezik, az] aktuális.
- (2) Az aktualitás mindent magában foglal, ami téridőbeli kapcsolatban van velünk, és ezen kívül semmit (leszámítva néhány absztrakt entitást). Nem sokkal nagyobb vagy kevésbé egységes, mint ahogy gondolni szoktuk.
- (3) A lehetőségek az aktualitásnak nem részei, hanem alternatívái. (Lewis 1986a. 99.)

És íme Lewis diagnózisa a három tézis elméleti szerepéről, pontosabban arról, van-e közülük olyan, ami kikezdhetetlen egy filozófiai elméletalkotás során:

Az első két tézis esetében nem csak a jelentés számítt, nem lehet mindkettő triviális analitikus igazság. Ahhoz együttesen túl sokat mondanak. Kritikusaim azt állítják, hogy az első tézis analitikus, tagadása paradoxon vagy „puszta zaj”; míg a másodikról lehet vitatkozni. Én azonban úgy gondolom, hogy a két tézis, sőt mindhárom egyenrangú. Együtt rögzítik az „aktuális” jelentését, sőt a jelentés rögzítésén messze túlmutatnak. Nem látom bizonyítékát, hogy akármelyikben is jobban koncentrálna az analitikusság, mint a többiben. [...] Ha így áll a dolog, akkor joggal állok ki az aktualitás egységével és mértékével kapcsolatos közvélemény [common opinion] mellett,

⁸ Arról, hogyan próbálja Lewis megválaszolni az elméletére zúduló legnehezebb problémák közül a legkevésbé védhetőt, vagyis a felé irányuló hitetlenkedő pillantásokat, lásd Lewis (1986. 133–135), magyarul lásd még Bács–Kocsis (2011. 173–174).

azon közvélemény rovására, hogy minden aktuális. Ezzel nem adom fel inkább a hétköznapi jelentést, mint azzal, ha – megfogadva a kritikusaim tanácsát – az ellenkezőjét teszem. (Lewis 1986a. 99–100.)

A Lewis által felvetett metodológiai kérdés arra irányul, hogy a szofisztikált commonsense intuícióknak, jelen esetben, az aktualitásról szóló három propozíciónak milyen teoretikus szerepet szánunk a filozófusok egy elmélet kidolgozása során. Van-e ezek közül olyan, amelyet fontosabbnak, avagy kikezdhetteletlenebbnek tartanak a többinél, és joggal teszik-e ezt? A „common sense szószólója” által explicitté tett három aktualitással kapcsolatos tézissel az a probléma, hogy annak, aki a lehetőségek létezését bármilyen értelemben is elismeri, a három propozíció együttesen elfogadhatatlan. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy minden létező aktuális (1), továbbá az, ami aktuális létező (márpedig minden az) téridőbeli kapcsolatban van velünk (2), akkor – szemben (3)-mal – azt is el kell fogadnunk, hogy a lehetőségek az aktuális téridőbeli világ részei, nem pedig alternatívái. Ha az „aktuális” és a „létezik” kifejezések jelentése között nem teszünk különbséget, akkor a lehetőségek, bármik is legyenek, nem létezhetnek, hiszen a lehetőségek a világ alakulásának lehetséges, de az aktuálistól eltérő módjai.

Az inkonzisztens hármashból rögvest adódik egy kiút, ha a három propozíció valamelyike episztemikusan privilegizáltabb a többinél, például kimutatható, hogy valamelyik analitikus igazság, míg a többi nem. Lewis aktualista ellenfeleinek természetesen meg is van a választottja: (1), vagyis az a tézis, hogy minden létező az aktuális világ része. Lewis ezzel a megoldással kapcsolatban két fontos dolgot szögez le a fenti passzusban. Egyrészt, a filozófusok *önkéntesen* és nem mindenki számára meggyőző indokok alapján döntenek arról, hogy melyik commonsense vélekedést emelik a sérthetetlen analitikus igazságok közé, ugyanis egyik vélekedés sem inkább hivatott erre, mint a másik. Különösen akkor, ha Lewisnak hitelt adunk abban a kérdésben, hogy milyen elméleti szerepet játszhatnak a commonsense meggyőződéseink. Kétségtelenül lényeges a szerepük, hiszen az elméletalkotás során megkerülhetetlen szempont, hogy mennyire (kontra)intuitív az elmélet, ám ennek dacára a common sense nem tekinthető kikezdhetteletlen autoritásnak.

Másrészt, és ez Lewis konkrét megoldása, az „aktuális” hétköznapi jelentése nem változik meg akkor sem, ha feladjuk (1)-et. Az aktualitás Lewis által propagált *indexikus* elmélete szerint az „aktualitás” nem a „létezés” kifejezéssel szinonim, hanem az „*e* világi létezés” kifejezéssel, értve ezen, hogy minden aktuálisan létezik, ami pontosan *abban* a világban létezik, amelyben *mi* is, vagyis *ebben* a világban. Ez a világ pedig minden olyan dolgot magában foglal, amellyel téridőbeli kapcsolatban vagyunk. A lehetőségek valódi alternatívái annak, ami aktuálisan létezik, hiszen nem részei ennek a világnak, de ez nem jelenti azt, hogy nem léteznek.

Lewis tehát belátja, hogy kénytelen lemondani annak az intuíciónak a megőrzéséről, hogy minden aktuális, ha meg kívánja őrizni a másik kettőt. Nem az episztemikus kitüntetettségük okán teszi ezt, hanem éppen azért, mert ha egyik sem inkább kitüntetett mint a másik, akkor egyfelől az számít, hogy mennyi intuíción tud megőrizni belőlük az elmélet anélkül, hogy inkonzisztenssé válna, másfelől az számít, hogy mennyi elméleti előnnyel jár együtt annak az elméletnek a kidolgozása és elfogadása, amely a három közül (2)-t és (3)-at őriz meg, ahhoz az elmülethez képest, ami (1)-et és (2)-t. Kétségtelenül nagy ár, ha (1) nem megőrizhető, de nem megfizethetetlen, ha a lehetőségekről egy kétségtelenül nagy magyarázó erővel és problémamegoldó képességgel bíró elmélet keretében szeretne valaki számot adni.

IV. EGY MEGŐRZENDŐ MODÁLIS INTUÍCIÓ: A FIZIKA LEHETNE MÁS

Mint láttuk, Lewis szerint a filozófiában fallibilitás uralkodik: a filozófiai érvek nem elég erősek ahhoz, hogy miattuk feladjuk a prefilozófiai vélekedéseinket, ahogy a commonsense intuíciók sem valamiféle episztemikusan magasabb rendű képesség megkérdőjelezhetetlen eredményei. A prefilozófiai intuíciók és a filozófiai érvekkel megtámogatott kijelentések episztemikus egyenrangúsága esetén viszont törekedni kell egy kiegyensúlyozott rendszer kidolgozására, ami az elmélet erőnyeit teszi a mérleg egyik serpenyőjébe és a commonsense vélekedéseinket a másikba. Lewis tehát teoretikus konzervativistaként arra törekszik, hogy minél több intuíción, avagy commonsense vélekedést őrizzen meg a filozófiai elméletalkotás során, mivel a filozófiai elméletek plauzibilitása múlik azon, hogy mennyire képesek tiszteletben tartani a filozófia-előtti meggyőződéseinket. Lewis számára egy ilyen megőrzendő commonsense vélekedés az is, hogy a fizika lehetne más, vagyis a fizikai világ alakulhatna másképp is.

A számomra hitelt érdemlő filozófiának egyebek mellett nemesak az asztalokba és székekbe vetett naiv hitemet kell respektálnia, hanem azt az ugyancsak naiv hitemet is, amely szerint ezek az asztalok és székek egészen másképp is elrendezhetőek lennének. A lehetséges világokra vonatkozó realizmus ezeknek az előzetesen adott modális elképzeléseknek a rendszerezésére tett kísérlet – s ez az egyetlen sikeres kísérlet, amelyet ismerek. [...] Hiszem például, hogy léteznek világok, amelyekben a fizika eltér a mi világunk fizikájától, ezzel szemben nem hiszek olyan világokban, amelyekben a logika és az aritmetika különbözne a mi logikánktól és aritmetikánktól. Ez nem más, mint az arra vonatkozó naiv, prefilozofikus hitem rendszeres kifejtése, hogy a fizika lehetne másmilyen is, de a logika és az aritmetika nem. Nem ismerek egyetlen ezt alátámasztó érvelést sem, amely elkerülné a körben forgást, de mindaddig, amíg ez a megingathatatlan hitem, metafizikai fejtegetéseim során tekintettel kell lennem rá. Semmivel sem tudok többet kezdeni azzal a filozófiai elmélettel,

amelyik semmibe veszi szilárd, bár igazolatlan modális elképzeléseimet, mint azzal, amelyik semmibe veszi a székekbe és asztalokba vetett szilárd, bár igazolatlan hite-met. (Lewis 1973/2022. 50.)

Lewis tehát egy naiv, prefilozófiai vélekedésére hivatkozva azt állítja, hogy a fizika lehetne más, miközben a logika és az aritmetika nem. Ami ebben a megjegyzésben naiv és körben forgás nélkül filozófiai érvekkel nem alátámasztható, az a modalitások – egyfelől a fizikai, másfelől a logikai és aritmetikai modalitások – közti különbségtéves. Más értelemben szükségszerű az, hogy nincs gyorsabb dolog a fénynél, mint az a logikai igazság, hogy nincs olyan dolog, ami gyorsabb és nem gyorsabb, mint a fény. Ez utóbbi úgyszólván „erősebb” szükségszerűség, mint az általános relativitáselmélet által megállapított természettörvény. Azt minden további nélkül el tudom gondolni, hogy valami gyorsabb a fénynél, de azt nem tudom elgondolni, hogy valami egy bizonyos időpontban egymásnak ellentmondó tulajdonságokkal rendelkezik. A természettörvény megsértése fizikailag lehetetlen, de logikailag lehetséges, a logikai törvény megsértése viszont fizikailag és logikailag is lehetetlen.⁹

A fizikai, avagy nomologikus modalitás és a logikai modalitás erőssége közti különbség a következőképp is megragadható: szemben a szükségszerű, avagy minden lehetséges világban igaz proposíciókat tartalmazó logikával és aritmetikával, az aktuális világunkra igaz fizikai elmélet által megállapított természettörvények *kontingensen igazak*, vagyis *lehetnének hamisak*. A félreértések elkerülése végett fontos megjegyezni, hogy a természettörvények kontingenciáját, avagy lehetséges hamisságát nem úgy kell értenünk, hogy az aktuális világunkra vonatkozó elfogadott fizikai elméletek lehet, hogy hamis elméletek. Nem tudjuk ugyanis, hogy a kortárs fizikai elméletek valóban igaz leírását nyújtják-e a fizikai világ működésének, vagy hogy valaha is birtokában leszünk-e annak a fizikai elméletnek, amely kétségtelenül igaz módon írja le a világot. Mi több: jó indo-

⁹ Ami a fizika, és ehhez kapcsolódóan a természettörvények modalitásának kérdését illeti, nem az a nagy kérdés, hogy a természettörvények szükségszerűsége vetekszik-e a logikai törvények szükségszerűségével, senki nem érvelne ennek az ellenkezője mellett. Ami sokkal inkább megosztja a filozófusokat, és amire Lewis nem tér ki a fent idézett és elemzett passzusban: a természettörvények *metafizikai* szükségszerűségének kérdése. Bár releváns, de nem tudok most részletesebben elmerülni Lewis természettörvények természetével kapcsolatos alapvetően *hume-iánus* megközelítéseinek részleteiben. Annyit azonban fontos megjegyezni, hogy Lewis és más hume-iánusok szerint a természettörvények nem valamilyen saját jogukon létező, *sui generis* entitások, nem redukálhatatlan oksági erőik, amelyek szószerint irányítják a világban lezajló eseményeket és történeteket. Sokkal inkább olyan *regularitások*, *általánosítások*, avagy *általános érvényű igaz proposíciók*, amelyeket a feltételezhetően fizika által listázott természetes tulajdonságok téridőbeli eloszlása tesz igazzá. Lewis hume-iánus meggyőződése, hogy a természet alapvetően *amodális*, érteve ezen, hogy modális szótárral való leírása nem jelenti azt, hogy a természeti világban vannak nem megmagyarázott, vagyis ontológiai alapok nélküli szükségszerű kapcsolatok. Lewis hume-iánus metafizikájáról bővebben lesz szó a tanulmány 6. szakaszában.

kunk van azt gondolni, hogy még nem vagyunk birtokában az aktuális világot leíró igaz fizikai elméletnek. Ugyanakkor jó indokkal feltételezzük azt is, hogy egy ilyen igaz elmélet irányában a fizikusok komoly lépéseket tettek.

Amikor a kontingensen igaz fizikai elméletről beszélünk, amely lehetne hamis, akkor azzal a feltevessel élünk, hogy rendelkezésünkre áll egy teljes fizikai elmélet, amely az aktuális világot igaz módon írja le. Lewis intuitív meggyőződése tehát az, hogy még ez a teljes fizika is lehetne hamis, vagyis az aktuális világ alakulhatott volna úgy is, hogy a rá vonatkozó teljes és – nem csak közelítőleg – igaz fizikai elmélet hamis legyen. A lehetséges világok terminusaiban kifejezve: van(nak) olyan lehetséges világ(ok), amely(ek)ben az a fizikai elmélet, amely ezt a világot igaz módon írja le, hamis. Egy ilyen lehetséges világ fizikai felépítése más, mint az aktuális világé, és ennek köszönhetően az ott érvényes természet-törvények is eltérnek a mi világunkban érvényes természettörvényektől.

V. EGY MÁSIK MEGŐRZENDŐ MODÁLIS INTUÍCIÓ: LEHETSÉGESEK IDEGEN TULAJDONSÁGOK

Induljunk ki abból, hogy a világ alakulásának lehetséges módjairól kétféle értelemben beszélhetünk. Az egyiket *korlátozott*, a másikat *korlátozatlan* értelmezésnek fogom nevezni. Hogy világossá tegyük a különbséget, lássuk először, hogy mi a közös mindkét értelmezésben. Nagyon leegyszerűsítve: mindkét értelmezés az úgynevezett *de re* modális diskurzus legitim voltára alapoz és egyetért a következőkben. Amikor egy dolog egy bizonyos módon való létezéséről beszélünk, akkor arról beszélünk, hogy a dolog rendelkezik bizonyos tulajdonságokkal, amelyek meghatározzák az aktuális természetét. Ám az, hogy egy dolog történetesen bizonyos tulajdonságokkal rendelkezik és aktuálisan olyan, amilyen, nem jelenti azt, hogy a dolog kizárólag egyféleképpen létezhet, azaz hogy a természetét meghatározó valamennyi tulajdonsággal szükségszerűen rendelkezik. Egy régi példát használva: noha Szókratész piszeorrú volt, nem szükségszerűen volt az, lehetett volna sasorrú is. Továbbmenve: még ha el is ismerjük azt, hogy egy dolognak van(nak) olyan tulajdonsága(i), amelyek nem lehetnek mások, ti. az *esszenciális* tulajdonsága(i), van számos olyan tulajdonsága, amelyekkel *kontingensen* rendelkezik: e tulajdonságok helyett más tulajdonságokkal is rendelkezhetne, és az ilyen lehetőségek aktualizálódása nem vonná maga után – szemben az esszenciális tulajdonságok megváltozásával –, hogy a dolog megszűnik létezni.¹⁰ Maradva a példánál: Szókratész szükségszerűen volt ember, és kontingen-

¹⁰ Az arisztotelészi esszencializmusnak nem mindenki a híve. Például Quine, aki a *de re* modalitás szemantikai tisztázhatóságával kapcsolatban szemben meglehetősen szkeptikus, kifejezetten ellenséges az arisztotelészi esszencializmussal szemben. Saul Kripke egyike azoknak, akik az esszenciális tulajdonságokat intuitíve megalapozottnak és ezért filozófiailag problémátlanak ítélik. Lewis valahol a két véglet között van és magát egy helyütt az ariszto-

sen volt piszeorrú, vagyis nem lehetett volna macska, de lehetett volna sasorrú. E néhány egyszerű modális meggyőződést követően arra kérem az olvasót, tegyük fel, hogy rendelkezünk az aktuális világban létező valamennyi dolog természetét meghatározó tulajdonságok *teljes* listájával.

Visszatérve a világ alakulásának lehetséges módjaival kapcsolatos két értelmezésre, az első, általam korlátozottan nevezett értelmezés szerint, ha arról beszélünk, hogy a dolgok más módokon is létezhetnének, mint ahogy ténylegesen léteznek, azon azt értjük, hogy az aktuális világban megtalálható valamennyi tulajdonságot magában foglaló listából más tulajdonsággal is rendelkezhetnének, mint amivel aktuálisan rendelkeznek. Ha történetesen úgy alakult, hogy *a* dolog rendelkezik *F* tulajdonsággal és *b* dolog rendelkezik *G* tulajdonsággal (és ezek a tulajdonságok nem esszenciális tulajdonságok, vagyis nem ezek a tulajdonságok teszik *a*-t *a*-vá és *b*-t *b*-vé), akkor a dolgok létezésének egy lehetséges módja, hogy *a* *F* helyett *G*-vel, *b* pedig *G* helyett *F*-fel rendelkezzen. A korlátozottság, még egyszer, itt annyit jelent, hogy azok a tulajdonságok, amelyekkel egy dolog rendelkezhet, az *aktuális világban fellelhető* tulajdonságok közül kerülnek ki. Ha így értjük a világ alakulásának lehetséges módjait, akkor e módoknak megfelelő lehetséges világok mások ugyan, mint az aktuális világ, hiszen a dolgok más tulajdonságokkal rendelkeznek ezekben a világokban, mint az aktuális világban, de *nem teljesen más világok, nem idegenek*. Eszerint, ha rendelkezünk az aktuális világ valamennyi létezőjét meghatározó tulajdonságok teljes listájával, akkor rendelkezünk az összes lehetséges világ létezőit meghatározó tulajdonságok teljes listájával is.

Am adódik a kérdés: milyen alapon gondoljuk azt, hogy az aktuális világ olyan gazdag, hogy minden lehetséges tulajdonságot magában foglal? Nincs okunk azt feltételezni, hogy ne lehetnének olyan tulajdonságok, amelyeket nem tartalmaz az aktuális világ összes tulajdonságát felsoroló lista. Azt az értelelmzést nevezem korlátozatlan, amelyik elismeri, hogy *a priori* semmi okunk kizárni, sőt teljesen természetes részünkről elismerni olyan tulajdonságok lehetőségét, amelyekkel egyetlen dolog sem rendelkezik az aktuális világban. Az ilyen tulajdonságokat nevezzük *idegen tulajdonságoknak*. A világ lehetséges módon való alakulásai közül pedig azokat nevezzük *idegen világoknak*, amelyekben a dolgok ilyen idegen tulajdonságokkal rendelkeznek. A világ alakulásának lehetséges módjairól való beszéd korlátozatlan értelmezése szerint tehát lehetségesek olyan tulajdonságok, amelyek teljesen mások, azaz idegenek, vagyis – a lehetséges világok fogalmi eszköztárát alkalmazó jól ismert definíció alapján – vannak olyan világok, amelyekben a dolgok rendelkeznek idegen tulajdonságokkal vagy kizárólag idegen tulajdonságokkal rendelkeznek.

telészi esszencializmus hamis barátjaként mutatja be. Lewis hasonmásméletével kiegészített flexibilis esszencializmusához lásd (2003).

Természetes meggyőződésünk tehát, hogy a világ alakulhatott volna nagyon másképp is, mint ahogy alakult. Phillip Bricker a következőképp írja le ennek az intuíciónak a modalitás metafizikájában betöltött lényeges szerepét.

A common sense a modális intuíciók révén – az arról való hétköznapi gondolkodás révén, hogy minek az esete állhatna fenn vagy kell fennállnia – támaszt követelményeket a modalitás metafizikájával szemben. Az egyik ilyen modális intuíció az, hogy a világ bármely része – sőt, az egész világ – állhatott volna más anyagból, mint amiből most áll. Ez nem azt jelenti, hogy az alapvető anyagfajták átrendeződhettek volna úgy, hogy különböző összetett anyagfajták jöjjenek létre; az alapvető és az összetett közötti különbségtétel itt nem mérvadó. Az intuíció itt az, hogy a világot alkotó anyagok lehettek volna teljesen másfajták. (Bricker 1986/2020. 240.)

Van itt tehát két prefilozófiai modális intuíció. Az egyik, hogy a világot leíró fizikai elmélet igazságai metafizikai és logikai értelemben nem szükségszerűek, vagyis a világ lehetne más fizikájú vagy nem-fizikai. A másik pedig az, hogy a világunkban nem instanciálódik az összes lehetséges tulajdonság, vagyis lehetségesek idegen tulajdonságok. De mi köze a természettörvények kontingenciájának az idegen tulajdonságokhoz? Hogy tisztábban lássunk abban a kérdésben, hogy miért függ össze ez a két intuíció és miért erősíti Lewis modalitásról vallott metafizikai nézeteit, érdemes kicsit elmerülni a tulajdonságok természetében.

VI. TERMÉSZETES TULAJDONSÁGOK, HUME-IÁNUS SZUPERVENIENCIA ÉS AZ IDEGEN TULAJDONSÁGOK LEHETŐSÉGE

A tulajdonságok természetével kapcsolatos metafizikai elméletének kidolgozása során Lewis tesz egy fontos különbséget a *szórványos* [*sparse*], avagy *természetes tulajdonságok* és a *bővelkedő* [*abundant*], avagy *nem természetes tulajdonságok* között. Mivel Lewis referenciális szemantikája szerint minden értelmes predikátum szemantikai értéke egy tulajdonság (Lewis 1983b. 348–349), ezért tulajdonságból voltaképp annyi van, ahány tulajdonságra referáló értelmes predikátumot tartalmaz a nyelvünk. Továbbá, a tulajdonságok valamennyi olyan partikuláris dolog halmazai,¹¹ amelyek igaz módon jellemezhetők a szóban forgó tulajdonságra referáló predikátummal. Például, ha valamit igaz módon jellemzünk a „negatív töltésű elemi részecske” predikátummal, akkor a szóban forgó dolog, tudniillik egy elektron a negatív töltésű elemi részecskének levés tulajdonságá-

¹¹ Lewis halmaz-, avagy osztálynominalizmusa szerint a tulajdonságok nem *sui generis* metafizikai entitások, mint az univerzálék, hanem partikuláris entitások, amelyek elemként maguk is partikuláris entitásokat tartalmaznak. A halmaz-nominalizmusról magyarul lásd Tőzsér (2009. 2. fejezet).

val rendelkezik, vagyis eleme a negatív töltésű elemi részecskék halmazának. Mivel Lewis szerint a tulajdonságok halmazok (és nem univerzálék vagy valamilyen más metafizikailag robusztusabb entitások), ezért különbséget tudunk tenni a halmazokként felfogott tulajdonságok homogenitása/heterogenitása tekintetében. A negatív töltésű elemi részecskék halmaza egy meglehetősen homogén halmaz, amely kizárólag elektronokat tartalmaz (már ha nincsenek más negatív töltésű részecskék). Nem minden tulajdonság ilyen. Ha valamit igaz módon jellemzünk egy negatív predikátummal („nem kerek”), akkor a szóban forgó dolog egy negatív tulajdonsággal (*nem* kereknek levés) rendelkezik. Ez egy heterogén vagy kevert elemű halmaz, mivel az elemei között sokféle különböző típusú szögletes dolog található. Vagy: ha valamit igaz módon jellemzünk egy diszjunktív predikátummal („piros vagy kerek”), akkor az így jellemzett dolog egy diszjunktív tulajdonsággal (pirosnak *vagy* kereknek levés) rendelkezik, ami még az előbbinél is jóval heterogénebb halmaz.

Talán már az eddigiek is implikálják, hogy Lewis *nem egalitáriánus* a tulajdonságokkal kapcsolatban. Meggyőződése, hogy a szemantikai értékeként felfogott tulajdonságoknak van egy *elit kisebbsége*: ezek a szórványos, avagy természetes tulajdonságok, amelyek metafizikailag kitüntetettek, ugyanis ezek határozzák meg a dolgok aktuális természetét (ahogy a negatív töltésű részecskének levés tulajdonsága határozza meg az elektronok természetét).¹² Lewis a következő módon jellemezi őket:

A rajtuk való osztozás hozzájárul a kvalitatív hasonlósághoz, metszik az illesztéseket, intrinzikusak, nagyon specifikusak, instanciáik halmazai *ipso facto* nem teljesen kevertek, épp csak annyi van belőlük, amennyi a dolgok redundanciától mentes maradéktan jellemzéséhez szükséges. (Lewis 1986a. 60.)

Ez a számos utalással és metaforával megspékelt meghatározás úgy jellemzi a metafizikailag kitüntetett természetes tulajdonságokat, mint amelyek többek között (i) lehetővé teszik, hogy két vagy több partikuláris dolog a természetüket tekintve *hasonlítson* egymásra, mégpedig abban az értelemben, hogy ha két entitás ugyanazzal a természetes tulajdonsággal rendelkezik, akkor egymás tökéletes hasonmásai; (ii) minden egyes dolog igaz leírásának *elégéses ontológiai alapjául* szolgálnak, vagyis a világ jellemzéséhez elegendő lenne leírni azt, hogy mely entítások rendelkeznek ezekkel a tulajdonságokkal; (iii) olyan entítások példázák őket, amelyek egy nagyon pontosan meghatározott és ennek köszönhetően *homogén* halmazt alkotnak; (iv) *intrinzikusak*, vagyis azon dolgok természetét, amelyek rendelkeznek velük, más dolgokhoz való viszonyoktól függetlenül határozzák meg; (v) az eredeti platóni metafora (*Phaidrosz* 265e) modern

¹² Nem osztotta mindig ezt a meggyőződést. David Armstrong az, aki inspirálta ebben. Lásd Lewis 1999. 1–2.

parafrázisaiban, a valóságot, avagy a természetet *annak illesztéseinél metszik* [*carve nature at its joint*], vagyis ha ismerjük őket, akkor azt is tudjuk, hogy melyek azok az objektív természeti fajták, amelyekbe a természeti világ alapvető entitásai tartoznak. Lewis ezeket a szórványosan előforduló tulajdonságokat nevezi – köszönhetően a természetesség fokozati voltának – *tökéletesen természetes*, avagy *fundamentális* tulajdonságoknak.¹³

Ami az aktuális világ alakulását meghatározó (tökéletesen) természetes, avagy fundamentális tulajdonságok beazonosításának kérdését illeti, Lewis szerint a fizikához kell fordulnunk válaszokért. Egy kései tanulmányában a következőképp írja le a fizika feladatát és ad hangot a feladat elvégzésével kapcsolatos optimizmusának.

A fizika feladata, hogy leltárt készítsen a világban előforduló összes fundamentális tulajdonságról és relációról. (Azért van ez így, mert a fizika feladata az is, hogy felfedezze a természet fundamentális törvényeit, és a fundamentális törvényekben csak fundamentális tulajdonságoknak és relációknak van helyük.) Noha semmilyen a priori garanciánk nincs rá, mégis joggal gondolhatjuk, hogy a mai fizika már messze jutott, ami e tulajdonságok és relációk egy teljes és pontos leltárba szedését illeti. Ne feledjük, hogy a közönséges anyag fizikai természetét enyhe körülmények között nagyon jól ismerjük. És joggal remélhetjük, hogy a jövő fizikája ugyanezt a trendet követve fejezi be a munkát. (Lewis 1994. 51–52.)

Ami az aktuális világ természetét illeti Lewis fizikalista: a fizika az a tudomány, amely élen jár a világot meghatározó tökéletesen természetes intrinzikus tulajdonságok beazonosításában, ez pedig kulcsfontosságú a világunkban érvényes természettörvények felfedezését illetően is. Ha mások lennének a világot meghatározó természetes tulajdonságok, akkor mások lennének a világban érvényes természettörvények. Másképp kifejezve: az, hogy mik az aktuális világban érvényes természettörvények, teljes mértékben attól függ, hogy mik azok a tökéletesen természetes tulajdonságok, amelyeket a világunk arra alkalmas alapvető entitásai példáznak, avagy instanciálnak. Tehát az a kérdés, hogy a természettörvények és ennek köszönhetően a világ fizikája kontingens-e, szorosan összefügg azzal, hogy a fundamentális, avagy tökéletesen természetes tulajdonságok lehetnek-e mások, akár nem-fizikaiak.

A természetes tulajdonságokat instanciáló entitások valamiképp elrendeződtek a világban, ami a természetes tulajdonságok egy bizonyos téridőbeli eloszlását eredményezi. Könnyen juthatnánk arra, hogy egyetlen módja van a természetes tulajdonságok aktuális elrendeződésének, ha az, hogy a téridő egy bizonyos régiójában mely természetes tulajdonság instanciálódik *maga után*

¹³ A (tökéletesen) természetes tulajdonságok lewisi jellemzéséhez lásd még: Lewis 1983b; 1986a. 59–69; 1994. 51–52; 2009.

vonná azt, hogy a téridő egy másik régiójában melyik természetes tulajdonság instanciálódik. Ám Lewis szerint erről szó sincs. A természetes tulajdonságok mások is lehetnének, illetve máshogy is elrendeződhettek volna. *Nincs köztük szükségszerű kapcsolat.* Ez a nyilvánvaló *hume-iánus* attitűd explicit módon köszön vissza a Lewis által propagált *hume-iánus szupervenienencia* tézisben.

A hume-iánus szupervenienencia a szükségszerű kapcsolatok egy [nálam is] nagyobb tagadója előtt tisztelegve kapta a nevét. E doktrína szerint a világ nem más, mint lokális partikuláris tényállások hatalmas mozaikja, egyetlen kicsi dolog aztán még egy. (...) Nem kizárt, hogy ezek a pontok maguk a téridőpontok, de az is lehet, hogy az anyag vagy az éter, vagy a mezők pontméretű részei, esetleg mindkettő. E pontokon pedig ott vannak a lokális tulajdonságok: azok a tökéletesen természetes intrinzikus tulajdonságok, amiknek nincs szükségük egy pontnál nagyobb dologra ahhoz, hogy példázva legyenek. Röviden: a tulajdonságok egy bizonyos elrendeződésével van dolgunk. Ennyi az egész. Nincs eltérés, ha nincs eltérés a tulajdonságok elrendeződésében. Minden más ezen szupervenial. (Lewis 1986b. ix–x.)

Lewis hume-iánus nézete szerint a világ egy hatalmas „mozaik”, ami nem más, mint az egyik tökéletesen természetes tulajdonságot instanciáló pontszerű entitás (az egyik lokális partikuláris tényállás) téridőbeli kapcsolata egy másik tökéletesen természetes tulajdonságot instanciáló pontszerű entitással (a másik lokális partikuláris tényállással). Fontos megjegyezni, hogy a téridőbeli viszonyoknak nincs modális karaktere, egyik pontszerű tulajdonság-instanciából nem következik semmi a másik pontszerű tulajdonság-instanciára vonatkozóan. Ahogy egy közönséges mozaikkép valamennyi tulajdonsága a mozaikot alkotó apró darabok intrinzikus tulajdonságaitól – méretüktől, alakjuktól, színüktől –, illetve a térbeli elrendeződésüktől függ, Lewis szerint pontosan így szupervenial az általunk ismert világban létező dolog valamennyi tulajdonsága a „hume-iánus mozaik” partikuláris tényein, vagyis a tökéletesen természetes tulajdonságokat instanciáló pontszerű entitások sajátos téridőbeli elrendeződésén.

Ezek szerint, ha azt mondjuk, hogy a fizika lehetne más, akkor azon azt értjük, hogy a fizikai világ alakulását meghatározó természettörvények és ezáltal a világ fizikai természete más lenne (akár nagyon más), ha a természetes tulajdonságok *másképp* rendeződtek volna el, vagy ha *más* természetes tulajdonságok rendeződtek volna el. Így függ össze szorosan az a modális intuíció, hogy a fizika lehetne más, az idegen tulajdonságok lehetőségének elismerésével.

A fizika rendelkezik a „fundamentális fizikai tulajdonságok” egy rövid listájával: ilyen a részecskék töltése és tömege, valamint az úgynevezett „spinjeik”, „színeik” és „ízeik”, és talán van még néhány további, felfedezésre váró tulajdonság. Más világokban, ahol más a fizika, más fundamentális fizikai tulajdonságok is vannak, amelyek idegenek ehhez a világhoz képest. (...) És a nem-fizikai világokban a fundamentális fizikai

tulajdonságok eloszlása nem biztosítja a dolgok teljes minőségi jellemzését, mert a dolgok „fundamentális” tulajdonságainak egy része egyáltalán nem-fizikai. Amire a fizika vállalkozott – függetlenül attól, hogy a mi világunk olyan-e, ahol ezt a vállalkozást majd siker koronázza – az e-világi dolgok *szórványos* tulajdonságainak feltárba vétele. (Lewis 1986a. 60.)¹⁴

Összefoglalásképpen, íme az idegen tulajdonságok és világok létezése melletti érv röviden:

- (I) A fizika kontingenciájával kapcsolatos modális intuíció: a világunk fizikája lehetne más.
- (II) Fizikalizmus az aktuális világgal kapcsolatban: az aktuális világot meghatározó természetes tulajdonságok fizikai tulajdonságok.
- (III) Hume-iánus szupervenienencia: a természettörvények akkor és csak akkor lehetnek mások, ha lehetségesek nem-fizikai, vagyis idegen természetes tulajdonságok.
- (IV) Az aktuális világot meghatározó természetes tulajdonságok gazdagságával kapcsolatos modális intuíció: lehetségesek idegen természetes tulajdonságok.
- (V) Ha lehetségesek idegen természetes tulajdonságok, akkor vannak olyan idegen világok, amelyek idegen természetes tulajdonságok téridőbeli eloszlásai.
- (VI) Vannak idegen világok, amelyek idegen természetes tulajdonságok téridőbeli eloszlásai.

Egy további elméleti kérdés azonban tisztázatlan: Lewis lehetségesvilág-realizmusa hogyan tud elegendő számú világot biztosítani az idegen világok létezésének elismeréséhez?

VII. REKOMBINÁCIÓ ÉS IDEGEN VILÁGOK

Lewis lehetségesvilág-realizmusának egyik sarokköve, hogy bármilyen lehetőségnek megfelel egy konkrét világ, amelyben az a lehetőség meg is történik. Más azt kérdezni, hogy mik a lehetőségek, és más azt, hogy mennyi lehetőség van, avagy mennyire lehet más a világ. Ez utóbbi a világok sokaságával kapcsol-

¹⁴ Lewis olyannyira nem lát különbséget a „nem-fizikai” és „idegen” kifejezések jelentése között, hogy nem is érti az „idegen fizikai” vagy „más fizikájú” jelzőt. Ahogy egy 1983-as, Paul Tellernek írt levelében fogalmaz: „Nem értem a különbséget az idegen fizikai tulajdonság és az idegen nem fizikai tulajdonság között. Hajlok arra, hogy a »fizikai« kifejezést úgy értelmezzem, mint ami többé-kevésbé az általunk ismert fizikára utal; ami megnehezíti, hogy bármilyen idegen tulajdonság fizikai legyen.” (Lewis 2020. 131.)

latos kérdés: vajon az elmélet elegendő számú lehetséges világ létezését tudja-e biztosítani ahhoz, hogy számot adhasson minden lehetőségről? Márpedig, ha természetes arra gondolnunk, hogy az aktuális világ nem tartalmaz minden lehetséges tulajdonságot, akkor egy modális metafizikai elméletnek számot kell adnia az idegen tulajdonságokat instanciáló idegen individuumokat tartalmazó világok létezéséről is.

Egy olyan világ, amelyhez képest egyetlen individuum, világ vagy tulajdonság sem idegen, egy különösen gazdag világ lenne. Nincs okunk azt gondolni, hogy olyan kiváltságosak vagyunk, hogy egy ilyen világban élhetünk. Ezért a lehetőségről szóló valamennyi elfogadható számadásnak gondoskodnia kell az idegen lehetőségekről. (Lewis 1986a. 92.)

De hogyan biztosítható elegendő számú lehetséges világ az idegen tulajdonságok lehetőségével kapcsolatos intuíció elméleti szinten való megőrzésére? Lewis lehetségesvilág-realizmusában a világok sokaságát a rekombináció elve hivatott biztosítani. Azonban kérdéses, hogy a rekombináció elve számot tud-e adni a teljesen idegen tulajdonságok lehetőségéről, avagy az idegen világok létezéséről. Ha ugyanis a rekombináció elve csupán az aktuális világ tulajdonság-instanciáit rekombinálja új világokká, akkor a válasz nyilvánvalóan nemleges, mivel az idegen természetes tulajdonságokat definíció szerint nem instanciálja egyetlen dolog sem ebben a világban.

Az idegen természetes tulajdonság olyan tulajdonság, amelyet e világ egyetlen része sem instanciál, és amely nem definiálható olyan összetevőkből felépülő konjunkatív vagy strukturális tulajdonságként, amelyek mindegyike e világ részei által instanciáltak. Bármí, ami egy idegen tulajdonságot instanciál, idegen individuum; minden világ, amelyben egy idegen tulajdonság instanciálva van, idegen világ. (Lewis 1986a. 91.)

Amikor Lewis a világok sokaságának biztosítására bevezeti a rekombináció elvét, arra a hume-iánus elvre alapoz, amely Hume-diktum (HD) néven vált ismertté. Eszerint

(HD) Bármí együtt létezhet bármí mással, mint ahogy bármí létezhet bármí más nélkül is.

Természetesen nagy kérdés, hogy mi lehet az a bármí. Lewis egyetlen kritériumot vezet be a téridőbeli elkülönülést. Az a dolog, amely téridőbelileg elkülöníthető más dolgoktól, vagyis nincs téridőbeli átfedés köztük, azok esetében az egyik dolog létezése nem vonja maga után valami más létezését. Ahogy azt a hume-iánus szupervenienca tézise kapcsán már szóba került, a világban nincsenek szükségszerű kapcsolatok. Most azonban fontosabb az, hogy ha a rekombináció

csak annyit tesz lehetővé, hogy ennek a világnak a téridőbelileg elkülönülő részei bárhogy kombinálódhatnak, akkor ezzel még nem biztosítottuk az idegen világok létezését. Az, hogy minden lehetséges újrakombinálódásnak megfelel egy másik világ, amelyben e világ téridőbelileg elkülönülő részei másképp rendeződnek el, önmagában nem elegendő, mivel az aktuális világban nincs olyan dolog, ami egy idegen tulajdonságot instanciál.¹⁵ Lewis szavaival:

Nem lesz elég azt mondani, hogy minden világ e világ részeinek, azaz olyan individuumoknak az újrakombinálódása, amelyek azért lehetségesek, mert aktuálisak. Az idegen lehetőségeket nem kaphatjuk meg pusztán a nem idegenek átrendezésével. Így a rekombinációs elvünk nem képes megragadni a lehetőségek teljességét. (Lewis 1986a. 92.)

Tehát ha valaki a rekombináció elvét az aktuális világ részeire korlátozza a következő dilemmával fog szembesülni. Vagy a rekombináció elve elégséges ahhoz, hogy minden lehetőségről számot adjunk, de akkor ez a világ minden lehetséges tulajdonságot magában foglal, vagyis nincsenek idegen tulajdonságok. Vagy nem vagyunk olyan kiváltságos helyzetben, hogy a leggazdagabb világ lakói vagyunk, és elismerjük az idegen tulajdonságok lehetőségét, de akkor a rekombináció elve önmagában nem elegendő ahhoz, hogy biztosítsa a megfelelő számú világot.¹⁶

¹⁵ Lewis lehetségesvilág-realizmusa szerint nem az aktuális világ téridőbelileg elkülönülő részei kombinálódnak újra egy másik világban. A világok nincsenek átfedésben egymással, vagyis amikor egy dologgal kapcsolatos lehetőségről beszélünk, akkor a lehetséges világok lewisi elméletében nem szó szerint kell érteni azt, hogy a szóban forgó dolog egy másik világban létezik. Egy másik világban a dolgok *hasonmásai* léteznek. Lewis hasonmáseméletének alapjaihoz lásd Lewis 1969/2022. Arról, hogy miként kapcsolja össze Lewis a lehetségesvilág-realizmusát és a hasonmáseméletét, lásd Lewis (1986a. 4. fejezet), magyarul jó összefoglalást nyújt Bács–Kocsis (2011) és Kocsis (2022).

¹⁶ Pontosan ezzel a dilemmával szembesül David Armstrong, amikor modális aktualista meggyőződések mentén kidolgozza a *kombinatorizmusát* (lásd Armstrong 1986/2022. 1989), miszerint „minden, ami létezik, térben és időben létezik. Ez a tér- és időbeli [aktuális] világ szolgáltatja az aktuális elemeket a kombinációk teljességéhez.” (Armstrong 1986/2022. 78.) Egy ilyen aktuális világ sovén kombinatoristának vagy le kell mondania az általa elfogadott elmélet magját alkotó rekombináció elvéről, vagy tagadnia kell az idegen tulajdonságok (Armstrongnál: univerzálék) lehetőségét. Armstrong az utóbbitól vesz érzékeny búcsút, annak ellenére, hogy elismeri az idegen tulajdonságok lehetőségének intuitív megalapozottságát. Íme:

Az idegen univerzálék mellett szóló intuíciónkat leghatásosabban a következőképp mozgósíthatjuk. Vegyünk egy olyan „kontraktált” világot, amelyet azáltal zsugorítunk össze, hogy bizonyos egyszerű tulajdonságokat eltüntetünk belőle. E kontraktált világ szemszögéből nézve ezek az egyszerű tulajdonságok idegen tulajdonságok lesznek. Ám ha egy kontraktált világhoz képest a mi világunk tulajdonságai idegenek lehetnek, akkor vajon nincsenek-e olyan lehetséges világok, amelyekhez képest a mi világunk kontraktált, mondjuk, az univerzálék tekintetében? Egy ilyen világ idegen univerzálékot fog tartalmazni, vagyis a mi világunktól idegen univerzálékot.

Lewis elmélete azonban elkerüli a kényszerű választást. Megoldása meglehetősen egyszerű: semmi sem korlátozza a rekombináció elvének és az elv alapjául szolgáló Hume-diktumnak az alkalmazhatósági körét kizárólag az aktuális világot meghatározó tulajdonságok instanciáira. Vagyis a „bármi” nem csupán az aktuális világ összetevőire korlátozódik, hanem mindenre, ami létezhet, így az idegen tulajdonságokat instanciáló idegen partikuláris entitásokra is.

Bár a rekombináció nem hoz létre idegen világokat e világ részeiből, mégis vonatkozik az idegen világokra. Kizárja, hogy csak néhány idegen világ létezzen. Ha van néhány, akkor sokkal több is van. Bármi idegen együtt létezhet, vagy nem létezhet együtt bármi más idegennel, vagy bármi más nem-idegennel, bármilyen elrendezésben, amit az alak és a méret megenged. (Lewis 1986a. 92.)

VIII. ÖSSZEGZÉS

Aki filozófiai elmélet kidolgozására vállalkozik, szinte minden esetben a filozófia elméletek természetével és céljaival kapcsolatos – explicite nem mindig kimondott – metafizikai elvek és meggyőződések elfogadásával lát neki az elméletalkotásnak. Tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy Lewis modális metafizikájának bizonyos elemeit úgy mutassam be, mint amelyek jól illeszkednek az általa elfogadott metafizikai vízióba. Meggyőződésem, hogy Lewis lehetségesvilág-realizmusának egyik fontos pillére a filozófiai metodológiájában keresendő, abban a teoretikus konzervativizmusban, amelynek lényege, hogy a commonsense intuícióinkat tiszteletben kell tartanunk a filozófiai elméletalkotás során. Mint láttuk, a fizika kontingenciájára és az idegen tulajdonságok és idegen világok lehetőségére vonatkozó modális intuíciónk megőrzésére tett kísérlet nagyban meghatározta azt, hogy Lewis miért azt a modális metafizikai elméletet dolgozta ki, amelynek tarthatóságával szemben legtöbbször éppen a kontraintuitív voltát szokták felhozni.

IRODALOM

- Armstrong, David M. 1986/2022. A lehetőségességek természete. In Kocsis László – Tuboly Ádám Tamás (szerk.) *Lehetséges világok*. Budapest, Typotex. 78–98.
- Armstrong, David M. 1989. *A Combinatorial Theory of Possibility*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139172226>

Ám gondolatmenetünk titokban arra alapoz, hogy minden világot egyenrangúnak tekintünk. A *kombinatorista* ugyanis az aktuális világ megszállottja. Kizárólag az aktuális világot tartja valódinak. Mivel a lehetséges az aktuális által meghatározott, (...) a lehetséges nem mehet túl az aktuálison. (Armstrong 1986/2022. 85.)

- Bács Gábor 2005. Lehetséges világok. *Kellék*. 27–28. 135–140. <https://www.prophilosophia.ro/assets/files/kellek-27-28/bacs.pdf>
- Bács Gábor – Kocsis László 2011. Lewis a világok sokaságáról. *Magyar Filozófiai Szemle*. 55/4. 153–177. <http://filozofiaiszemle.net/wp-content/uploads/2013/01/Bács-Gábor---Kocsis-László-Lewis-a-világok-sokaságáról.pdf>
- Beebe, Helen 2018. Philosophical Scepticism and the Aims of Philosophy. *Proceedings of the Aristotelian Society*. 118/1. 1–24. <https://doi.org/10.1093/arisoc/aox017>
- Bernáth László – Tőzsér János 2020. Epistemic Self-Esteem of Philosophers in the Face of Philosophical Disagreement. *Human Affairs*. 30/3. 328–342. <https://doi.org/10.1515/humaff-2020-0029>
- Bradley, Francis H. 1935. *Collected Essays, Vol. II*. Oxford, Clarendon Press.
- Bricker, Phillip 1986/2020. Principles of Plenitude. In *Modal Matters*. Oxford, Oxford University Press. 213–243.
- Huoranszki Ferenc 2001. *Modern metafizika*. Budapest, Osiris.
- Kocsis László 2022. Lehetséges individuumok: világokon átvívelő azonosság és hasonmáselmélet. In Kocsis László – Tuboly Ádám Tamás (szerk.) *Lehetséges világok*. Budapest, Typotex. 137–183.
- Kripke, Saul 1981/2007. *Megnevezés és szükségszerűség*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lewis, David K. 1969/2022. Hasonmáselmélet és kvantifikált modális logika. In Kocsis László – Tuboly Ádám Tamás (szerk.) *Lehetséges világok*. Budapest, Typotex. 192–209.
- Lewis, David K. 1973/2022. Lehetséges világok. In Kocsis László – Tuboly Ádám Tamás (szerk.) *Lehetséges világok*. Budapest, Typotex. 45–53.
- Lewis, David K. 1983a. *Philosophical Papers, Vol. I*. Oxford, Oxford University Press.
- Lewis, David K. 1983b. New Work for a Theory of Universals. *Australasian Journal of Philosophy*. 61. 343–377. <https://doi.org/10.1080/00048408312341131>
- Lewis, David K. 1986a. *On the Plurality of Worlds*. Oxford, Basil Blackwell.
- Lewis, David K. 1986b. *Philosophical Papers, Vol. II*. Oxford, Oxford University Press.
- Lewis, David K. 1994. Reduction of Mind. In Samuel D. Guttenplan (szerk.) *A Companion to the Philosophy of Mind*. Cambridge, Blackwell. 412–431.
- Lewis, David K. 1999. *Papers in Metaphysics and Epistemology*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625343>
- Lewis, David K. 2009. Ramseyan Humility. In David Braddon-Mitchell – Robert Nola (szerk.) *Conceptual Analysis and Philosophical Naturalism*, Cambridge/MA, MIT Press. 203–222. <https://doi.org/10.7551/mitpress/7507.003.0012>
- Lewis, David K. – Helen Beebe – A. R. J. Fischer (szerk.) 2020. *Philosophical Letters of David K. Lewis, Volume 2: Mind, Language, Epistemology*. Oxford: Oxford University Press.
- Moore, George E. 1925/1981. A józan ész védelmében. In *A józan ész védelmében és más tanulmányok*. Budapest, Magyar Helikon. 61–115.
- Stoljar, Daniel 2021. Realism vs. Equilibrism about Philosophy. *Szűzesis*. 8. 67–88. <https://www.szyzesis.it/doc/rivista/archivio/2021/04-Stoljar.pdf>
- Tőzsér János 2009. *Metafizika*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tőzsér János 2023. *The Failure of Philosophical Knowledge. Why Philosophers are not Entitled to Their Beliefs*. London, Bloomsbury. <https://doi.org/10.5040/9781350340077>
- Tuboly Ádám Tamás 2022. A modalitástól a lehetséges világokig és vissza. In Kocsis László – Tuboly Ádám Tamás (szerk.) *Lehetséges világok*. Budapest: Typotex, 13–44.